

CSALA DÁNIEL KÁROLY

Generációk közötti igazságosság

Kiskorúak képviselete öregedő társadalmakban

1. Bevezetés

A generációk közötti igazságosság kérdésével azért lehet érdekes foglalkozni, mert egyes nyugati társadalmakban²²⁴ a kiskorúak érdekeinek a politikai rendszer egészébe való egyre sikertelenebb becsatornázódását tapasztalhatjuk²²⁵ az elmúlt évtizedekben.

A jelenséggel – bár arra minden szempontból kielégítő magyarázatot kizárólag ebből az aspektusból nem lehet adni – elsősorban a választási rendszerek esetleges reformjának szempontjából foglalkozom, azt vizsgálom, hogy amennyiben a kiskorúak érdekképviseleti hiányban szenvednek, hogyan lehet azt pótolni például a választópolgárok közé való beemelésükkel, szülői többlétszavazatok biztosításával vagy új alkotmányos intézmények létrehozásával.

Az okokat keresve ugyanakkor nem szabad elfelejtenünk azt a tényt, hogy természetszerű egy egyre csökkenő számarányú társadalmi csoport (a kiskorúak) térvesztése politikai síkon, miközben jelen esetben e térvesztés vissza is hat e társadalmi csoport utánpótlásának alakulására is. Éppen ezért először érdemes felmérni a jelenlegi népesedési tendenciákat, és ehhez kapcsolódóan megvizsgálni azt, hogy a népesedéspolitikai milyen eszközökkel és milyen sikerrel befolyásolhatja ezeket a folyamatokat.

A dolgozatban három tudományterület – a szociológia, a politikatudomány és az alkotmányjog – eszközeit felhasználva vizsgálom a problémát. Arra helyezem a hangsúlyt, hogy az érdekképviseletet hatékonyabbá tenni szándékozó egyes javaslatok morálisan megalapozottak-e (tehát nem vezetnek-e nagyobb igazságtalansághoz, mint amit orvosolni kívánnak), illetve, hogy bevezethetők-e anélkül, hogy azzal szétfeszítsék a jelenlegi alkotmányos kereteket.

Mivel a társadalmi fenntarthatóság kérdése ihlette a tanulmányt, így először az említett társadalmak népesedési tendenciáival foglalkozom az előttünk lévő és a most hátrahagyott évtizedekben, és vizsgálom, hogy e mutatók²²⁶ alakulása, valamint a közjavak eloszlása között kimutatható-e összefüggés, majd kitérek arra, hogy milyen feladatokat láthat el a népesedéspolitikai e tendenciákkal kapcsolatban.

Mivel a kiskorúak érdekeinek megjelenítését ezek után a politikai rendszerek összefüggésében szeretném vizsgálni, különös tekintettel a választójogra, a következő fejezetben demokráciaelméletek rövid bemutatása, és a vizsgálódás alapjául szolgáló, elkerülhetetlen értékválasztás következik.

²²⁴ A jelenséget az Egyesült Államokban, Japánban és Németországban vizsgálom.

²²⁵ Ennek okaival és bizonyítékaival a dolgozat Népesedési folyamatok című fejezete foglalkozik.

²²⁶ A népesedési tendenciákkal kapcsolatban a teljes termékenységi arányszám, a születéskor várható élettartam

A választási rendszerek vizsgálata, ezen belül az egyes intézmények megreformálhatóságának elemzése – mely végső soron e dolgozat célja – nem engedi kikerülni a választójog alkotmányjogi vizsgálatát sem. Egyrészt tehát a választójog alapjogként való kezelésének kérdése, másrészt az egyes, a politikai képviselőhöz kapcsolódó választási alapelvek alkotmányjogi alapjainak vizsgálata adja a tanulmány gerincét. Ez elengedhetetlen, ha társadalmi problémákra politikai válaszokat keresünk, főleg, ha a jövő generációk iránt érzett felelősségtől vezérelve a továbbiakban is szeretnénk szem előtt tartani a jogbiztonságot és a már említett alkotmányos kereteket.

2. Népesedési folyamatok

Az Egyesült Államokban, Japánban és Németországban a teljes termékenységi arányszám az 1960-es évektől csökkenésnek indult, tartósan a reprodukciós szint²²⁷ alá került, és tartósan ott is maradt.²²⁸ Ez a közismert tény, amelynek következménye a társadalom folyamatos öregedése, több egyszerű statisztikai adathál, melyet tudomásul kell vennünk. Az idősek számarányának növekedése egy társadalomban ugyanis olyan jelenség, amely hatással van a közjavak elosztására, a választói magatartásra és a jövő generációk érdekei megjelenésének esélyeire a politikai rendszerben.

E hatások részletesebb megismeréséhez tehát fontos kiszámítani, hogy milyen mértékben várható a nyugdíjasok arányának növekedése az összes választópolgárhoz képest, valamint, hogy egy átlagos választópolgár hány éven belül számíthat arra, hogy a már említett helyzetbe kerül, hiszen a választópolgár választói magatartására kimutatható hatással van már a nyugdíjas évek közelsége is.

Vizsgáljuk először meg, hogyan alakul a születéskor várható élettartam Németország, az Egyesült Államok és Japán társadalmában a huszonegyedik század első felében. (Táblázat 1):

év	Németország		Japán		USA	
	teljes termékenységi arányszám	születéskor várható élettartam	teljes termékenységi arányszám	születéskor várható élettartam	teljes termékenységi arányszám	születéskor várható élettartam
2000	1.4	77.7	1.4	81.1	2.1	76.9
2050	1.5	87.9	1.5	91.3	1.5	86.9

(Táblázat 1²²⁹)

Látható, a vizsgált országokban a következő negyven évben a születéskor várható élettartam csaknem tíz évvel való növekedésére lehet számítani. Ez a tendencia még a reprodukciós szinten lévő termékenységi arányszám mellett is

²²⁷ A teljes termékenységi arányszám olyan értéke, ahol az össznépesség hosszú távon nem változik. A vizsgált országokban ez az érték körülbelül 2,1 lenne.

²²⁸ lásd: Táblázat 1

²²⁹ SANDERSON 2007: 546.o.

növelné a nyugdíjban részesülők számarányát a választópolgárok között, de a fentiek szerinti, igen alacsony értékű ráta mellett jelentősen megváltoztatja a szavazók életkori összetételét.

Változatlan, 65²³⁰ éves nyugdíjkorhatárral az öregségi nyugdíjban részesülők aránya az összes választópolgárhoz képest ugyanezekben az országokban a következőképpen változna (Táblázat 2).

	Németország	Japán	USA
év	nyugdíjkorhatár felettek aránya a választópolgárokhoz viszonyítva (%)		
2000	20.1	21.7	16.6
2050	38.6	46.4	28.5

(Táblázat 2³¹)

Ezek szerint tehát 11,9 százalékos növekedés várható a nyugdíjkorhatár felettek arányában az összes választópolgárhoz viszonyítva 2050-ig az Egyesült Államokban, ez az érték Németországban 18,5, Japánban 24,7 százalék. Ez a nyugdíjasok eredeti számához képest körülbelül kétszereződést jelent mindhárom országban. A kialakuló helyzet pontos elemzéséhez érdemes tovább árnyalni a képet. Vegyük most az adott választói közösségen belül a legnagyobb létszámú, azonos életkorú választói csoportot. Figyeljük meg, hogyan kerül egyre közelebb a medián életkorú választó a nyugdíjkorhatárhoz (Táblázat 3):

	Németország	Japán	USA
év	Hátralévő évek a nyugdíjkorhatár eléréséig a medián választópolgár számára		
2000	18.8	18.8	21.7
2050	7.3	2.4	14.5

(Táblázat 3²²)

Ezzel egy olyan szerkezet rajzolódik ki, mely szerint Japánban és – az ott népszerű nyugdíjkorhatár-kedvezményeket is figyelembe véve – Németországban a század feléhez érve a választópolgárok körülbelül fele vagy nettó haszonélvezője lesz a kormányzati kiadásoknak, vagy nyugdíjra várók sorait erősíti.

Hogyan befolyásolják az időskori transzferek a választói magatartást? Hogyan válik politikai kérdéssé a nyugdíjból élők egyre növekvő köre? Az egyik legfontosabb vizsgálandó szempont a politikai érdekérvényesítés képessége, közvetve pedig az említett csoportok gazdasági helyzetének alakulása. Ezekben a kérdésekben a jövőre nézve hasznos az elmúlt évtizedek változásainak ismerete, mivel a mostani tendenciák – és ezt épp a fenti adatok támasztják alá – nem látszanak megtörni.

²³⁰ Bár a nyugdíjkorhatár a várható élettartam növekedésével párhuzamos, folyamatos növelése csökkentené a nyugdíjasok ezen arányának növekedését, természetesen nem tudjuk, hogy találnak-e társadalmi támogatottságot és bevezetésre kerülnek-e ezek a reformok a következő évtizedekben.

²³¹ SANDERSON 2007: 546.o.

²³² SANDERSON 2007: 547.o.

A 20. század második felében a nyugdíjas korúak kollektív érdekérvényesítő képessége sikertörténetnek bizonyult. Az egyre nagyobb részesedés a közös javakból méghozzá úgy tűnik, hogy a kiskorúakra fordított kiadások visszaesésével párhuzamosan mutatkozott meg. Németországban például 1973-ban az idős korúak 2,8%-a, a 18 év alattiaknak pedig 1,9%-a részesült rászorultsági segélyben, ez a szám 25 évvel később az előbbiek esetében 6,8%-ra nőtt, az utóbbiaknál 1,3%-ra csökkent.²³³ Paul Peterson számításai szerint a 1975 és 1990 között az Amerikai Egyesült Államok GNP-jéből 7,5%-ban részesültek az idősek és 2,3%-ban a gyerekek.²³⁴

Ez a világos tendencia egybeesik azzal a feltételezéssel, hogy az átlagos választó a saját érdekeit követve (ezt a feltételt a későbbiekben még vizsgálom) egyre rövidebb távú hasznot kíván elérni, amikor aktívan politizál, például választójogával él. Jelentőségét veszítheti az, hogy döntéseinek hosszú távú következményeit már nem ő fogja viselni, hiszen míg például egy nyugdíjmelés következtében kialakuló költségvetési hiány hosszabb távú feladatok (strukturális reformok) elé állítja a politikai-gazdasági rendszert, addig egy ilyen intézkedés ígérete egyre növekvő szavazatszámot hozhat egy választáson.²³⁵

A helyzet fordítva is aggodalomra ad okot: a jelenlegi rendszer néhány évtizeden belül azt a kérdést veti majd fel, hogy meg lehet-e egyáltalán reformálni a politikai rendszert az idősek akarata ellenére a fenntarthatóság érdekében?²³⁶

Azonban mielőtt a politikai rendszer reformjának lehetőségeiről beszélünk, vizsgáljuk meg, hogy hogyan próbálják befolyásolni a születésszámot és ezzel a teljes termékenységi arányszámot a társadalmuk előregedését tapasztaló államok, és próbáljuk meg eldönteni, hogy a népesedéspolitikai eszközei morálisan igazolhatóak-e illetve hatékonyak lehet-e őket nevezni!

3. Népesedéspolitikai

A radikális választási reform és a választójog alkotmányjogi fogalmának újraértelmezése előtt a népesedéspolitikai a társadalompolitikával foglalkozók kezében fellelhető első és legelterjedtebb eszköz a jelenlegi népesedési folyamatok befolyásolására.

Mielőtt a népesedéspolitikai termékenységi arányszámot befolyásolni célzó intézkedések bevezetése mellett dönt, nem kerülhető el egy ilyen döntés morális megalapozásának kísérlete. Komoly és régóta ismert érveket tud maga mögött az az álláspont, mely szerint a gyermekvállalás először is magánügy, és a magánszemélyek közötti kapcsolatok tekintetében az állam aktív szerepe kizárólag a magánszemélyek vagy csoportok más magánszemélyekkel vagy csoportokkal szembeni jogellenes cselekményeinek megelőzése érdekében igazolható.²³⁷ Az állam egyik végső

²³³ HINRICHS 2002: 36.o.

²³⁴ PETERSON 1992:158.o.

²³⁵ „És az átlagos választópolgár – akinek a preferenciáinak a hataloméhes politikai pártok meg akarnak felelni – arra számíthat majd, hogy hátralévő élete kétharmadát nyugdíjasként fogja eltölteni.” (a szerz. ford.) PARIJS 1998: 296.o.

²³⁶ „De az idősek egyre gazdagabbá válnak, és egyre többen lesznek, és ha nem teszünk semmit növekvő politikai befolyásuk visszafogására, az őket előnyben részesítő programok könnyen megváltoztathatatlannak találhatjuk.” (a szerz. ford.) ALEXI BAYER: "Let's Give Parents an Extra Right to Vote" New York Times, 4 May 1997

²³⁷ KNIGHT: 1947: 49.o.

funkciója valóban az állampolgárok egymástól, illetve más államok fenyegetésétől való megvédése, és az állampolgárokat egyéneként önmaguktól megvédő állam koncepciója már túllépne ezen a kereten. Ugyanakkor Paul Demeny szerint az „állami önvédelem” igenis kiterjed az ország lakosságának végső túlélését ellehetetlenítő helyzetek megelőzésére is.²³⁸ A kérdés tehát az, hogy mennyiben bírnak a *termékenységi arányszámot közvetlenül befolyásoló döntések* (az egyes magánszemélyek gyermekvállalása) a társadalom számára közvetlenül kimutatható haszonnal, s ha ilyen haszon kimutatható, mit tehet az állam, hogy ilyen döntések gyakoriságát a társadalom érdekében fokozza?

A probléma ugyanis az, hogy a magánszemélyek egy ilyen döntésnél kevésbé veszik tekintetbe az olyan, népesedéspolitikával foglalkozó közéleti viták során rendre előkerülő tényezőket, mint a társadalom hosszú távú érdeke vagy a hazaszeretet. Márpedig ez koránt sem jelenti azt, hogy az állampolgárokat hidegen hagynák ezek az absztrakt fogalmak, egyszerűen arról van szó, hogy „[...] megértik, hogy míg gyermekvállalási döntéseik saját anyagi helyzetüket mélyen befolyásolják, addig ezek a globális termékenységi trendekre nincsenek számukra érezhető hatással.”²³⁹ Az államnak pedig nincs más lehetősége, hogy ezeket az alig kimutatható hatásokat összegezve próbálja helyrebillenteni a termékenységi rátát. Mivel tehát a „[...] termékenység (mint egyszerű adat) csak egy jele bizonyos mögöttes, hatalmas és komplex (társadalmi) folyamatoknak, ezért a befolyásolására irányuló voluntarista próbálkozások tere igen szűk.”²⁴⁰

A Németországban folyó családpolitikai viták sok tekintetben élen járnak a világon a gyermekszegénység és az alacsony termékenységi ráta problémájára mielőbbi megoldásokat keresve. Az egyébként is a világon az egyik legszélesebb jogkörökkel rendelkező, nagy befolyású német Alkotmánybíróság is foglalkozott a kérdéssel, méghozzá igen határozottan foglalt állást a szülők gyermekvállalásának ügyében. E döntés értelmében a szülő gyermekvállalása olyan hozzájárulás a társadalombiztosítás rendszeréhez, mely pozitív externáliákkal bír a társadalom egésze számára, költségeit ugyanakkor a gyermeket vállalók viselik, s melyet a jogalkotónak éppen ezért kötelessége anyagilag honorálnia. A gyermekvállalás ilyen értelmezése és kompenzációja példaként szolgálhat a későbbiekben a népesedéspolitika 21. századi vitáiban,²⁴¹ ugyanis épp a jó irányból fogja meg a problémát. Ha ugyanis a társadalom elismeri a szülők ilyen döntését, azzal egyrészt *csökkenti* az eddig legfőbb akadályt jelentő, gyermekvállalási hajlandóságot

²³⁸ „(...) egy társadalom egészét tekintve az egyéni döntések spontán és önkéntes interakciója gyakran eredményez a kívánttól eltérő demográfiai folyamatokat. Az állam törekvése a tartósan a reprodukciós szint alatti termékenység növelésére végső soron hasonló az állam legalapvetőbb feladatának betöltéséhez: ez nem más, mint a társadalom külső védelméről való gondoskodás. Extrém esetekben ugyanis mindkét feladat a társadalom végső túlélését biztosítja.” (a szerz. ford.) DEMENY 1986: 339-340.o.

²³⁹ (a szerző ford.) .) DEMENY 1986: 347.o.

²⁴⁰ (a szerző ford.) INED 1947: 44.o.

²⁴¹ „A legutóbbi döntés, amely azonnali hatással lesz a jövedelemadó-alapú long-term care rendszerre, példaképp szolgálhat (Bundesverfassungsgericht 2001): az 1992-es ítéletére alapozva az alkotmánybíróság kimondta, hogy a gyerekek egyfajta hozzájárulásként tekinthetők a jelnelgi társadalombiztosítási rendszerhez, hiszen későbbi életük során maguk is hozzájárulásokat fognak fizetni jövedelmük után az akkori idős generációról gondoskodva. A gyermeknevelés így pozitív anyagi hatással bír mind a gyermeket nevelő, mind a gyermektelen szülőkre, ugyanakkor csak a szülők viselik a felnevelés költségeit. Az alkotmánybíróság következtetésképp kötelezte a jogalkotót, hogy legkésőbb 2004 végéig ismerje el a szülők hozzájárulását a társadalombiztosítás bevételi oldalához a nevelt gyerekeket számát s figyelembe véve.” (a szerz. ford.) HINRICHS 2002: 56.o.

visszafogó anyagi terheket, másrészt tudatosítja az állampolgároknak, hogy a születő gyermek haszna a társadalom számára egyáltalán nem kimutathatatlan.

Azt azonban be kell látnunk, hogy termékenységi ráta növelését célzó, valamilyen anyagi kompenzációt jelentő jelenlegi intézkedések továbbra sem képesek visszafordítani a népesedési folyamatokat, legfeljebb lelassítani tudják a termékenységi arányszám csökkenését, és azt stabilizálni egy jóval a reprodukciós szint alatt maradó értéken (lásd az elmúlt évtizedek népesedési tapasztalatait a fent vizsgált országokban, ahol a családtámogatás rendszere fejlettnak tekinthető). Véleményem szerint az ilyen beavatkozások haszna inkább a fenti német alkotmánybírósági határozatban megfogalmazott ráfordítás kiegyenlítésében, és egyben a kiskorúak anyagi helyzetének javításában mérhető, ezek érdekében viszont mértékük növelhető is.²⁴²

Milyen eszközök állnak rendelkezésünkre a népesedéspolitikai által biztosítottakon kívül? Ha a jelenlegi népesedési tendenciák következtében a kiskorúak érdekeinek a politikai rendszerbe való becsatornázása egyre kevésbé hatékony, érdemes megvizsgálni, hogyan lehet ezt az érdekképviselési térvészést korrigálni. Ugyanakkor felvetődhet a kérdés, hogy ha e korrekció jegyében jelenlegi képviselési rendszereinket górcső alá véve úgy találjuk, hogy azok a jövőben komoly reformok nélkül nem bizonyulnak majd fenntarthatónak, meg kell-e kérdőjeleznünk ezen újítások érdekében ezeknek a rendszereknek valamely axiómáját, ha csak a választások két alapelvéből indulunk ki: a választójog általánosságát és egyenlőségét?

Egy kis kitéréssel vizsgáljuk meg tehát, hogy milyen érvek szólnak ma ezen alapelvek mellett és milyenek ellenük!

4. A választójog általánossága

„Nem szükséges feltételeznünk, hogy amikor a hatalom egy kizárólagos osztály kezében nyugszik, az az osztály tudatosan és szándékosan önmagáért feláldozza a többi osztályt: elégséges annyi, hogy természetes védelmezők hiányában, a kizártak érdekei mindig ki vannak téve a veszélynek, hogy átsiklanak felettük; vagy vizsgálatukkor azt egészen más szempontból veszik figyelembe, mint azokét az embereket, akik közvetlenül érintettek.”²⁴³

A társadalmi rendszerek nagy válságai idején természetszerű, hogy megrendül a politikai közösség bizalma az adott társadalmi rend alapköveiként funkcionáló posztulátumokban.²⁴⁴ Ha az alapértékek megkérdőjeleződnek, akkor a rendszer feladata megmutatni, hogy képes ezen alapértékek – melyek az adott társadalmi rend vélelmezett meghatározó jellemzői egyben – megtartásával, azokra építve kezelni a válságot. Ha erre képtelen, a régi értékek helyét újak veszik át, olyanok, amelyek az adott krízishelyzetre megoldást tudnak adni, amelyekről a társadalom

²⁴² „Többször bebizonyosodott már, hogy a születésszám-növelést célzó intézkedések általában nem hatékonyak az eredeti céljukat tekintve, ugyanakkor képesek a családok anyagi helyzetén javítani és a gyerekszegénységet csökkenteni.” (a szerz. ford.) HINRICHS 2002: 48.o.

²⁴³ (a szerző ford.) MILL 1890: 142–143.o.

²⁴⁴ Ezek az alapértékek gyakran jelennek meg összefoglalva alkotmányokban vagy alkotmányerejű törvényekben is, legfontosabb jellemzőjük azonban, hogy az adott társadalom tagjai is magukénak érzik őket.

elég nagy része el tudja képzelni, hogy megfelelő alapkövéül szolgálhatnak egy új rendszernek. Legyen az a jogállam, a demokrácia vagy éppen az általános és egyenlő választójog – a mai nyugati társadalmaknak is vannak olyan értékei, amelyeket ilyen krízishelyzetek esetén a társadalom egy része meg fog kérdőjelezni. Aki a kétkedéseknek ezt az időszakát rosszálló szemmel nézi, annak fel kell készülnie arra, hogy a vitatott értékek védelmére keljen, s megmutassa, hogy azok a jelenben is minden másnál jobban szolgálják a köz érdekét.

Mivel a dolgozat későbbi részeiben, ilyen, alapkőként funkcionáló követelményként szeretnék tekinteni az általános választójogra, felvázolom azokat a pontokat, ahol ez az alapelv a mai társadalomtudományokban vagy a múltban megkérdőjeleződött. Ezek után kísérletet teszek arra, hogy az ellenérveket megcáfoljam, s ezzel értékválasztásomat igazoljam.

„Senki sem tekinthető annyival kvalifikáltabbnak másoknál, hogy rá ruházható legyen a teljes és végső fennhatóság az állam kormányzása felett.”²⁴⁵ Mondják a nép jó értelemben vett uralmának hívei, de biztosak lehetnek igazukban? Francis Scrag és David Estlund példáján keresztül ütköztessük össze a demokráciát annak legfőbb kihívójával, a meritokratikus berendezkedésű állam modelljével (mellyel először Platón Államában találkozhatunk).²⁴⁶

A „Normatív Ismeretelméleten alapuló Tekintélyuralmi Rendszer”²⁴⁷ arra épül, hogy ha egyesek bölcsebbek másoknál, ez morális alapot képez számukra, hogy ők hozzák a döntéseket, ők kormányozzanak.

Az ehhez kapcsolódó „Másodrendű Ismeretelméleti Tan”²⁴⁸ szerint viszont egy ilyen rendszernek is szüksége van arra, hogy a rendszert alkotó elemek (az emberek, az egész nép) elfogadják annak morális alapjait (tekintve, hogy ellenkező esetben nem szabad akaratukból, csak mintegy rabszolgaként lehetnének a rendszer részei, egy ilyen rendszer felállításával a bölcs kormányzók is elveszítenék morális alapjukat a kormányzásra). Ehhez viszont az szükséges, hogy sikerüljön a majdani rendszer részét képező egyének számára elfogadni egy olyan morális szempontokat figyelembe vevő módszert, ami alapján rangsorolható az összes egyén. Tehát a legbölcsebbek számára is elengedhetetlen a kevésbé bölcsek általi legitimáció, méghozzá annak az elismerésére, hogy ők a legbölcsebbek, s mivel ez így van, őket illeti a kormányzás joga.

Ha van vagy vannak olyan egyének, akik szerint a rangsor nem elfogadható (nem áll morális alapokon, tehát például „A személy” úgy érzi, hogy saját értékei szerint kompetensebb „B személynél”, aki a rangsorban elé került), akkor a rendszer saját alapjait veszíti el, mivel ahhoz önkéntesen csatlakozni „A személy” számára morálisan nem megalapozott döntés. (És miért ne lenne valószínű, hogy „B személy” is fog találni legalább egy olyan „C személyt” az előtte állók sorában, akinek a pozíciójával nem ért egyet stb.) Természetesen feltehetjük azt is, hogy A-nak, mivel B mögött áll, nem áll jogában vitatni e rangsort, de ebben az esetben újból visszatértünk az alapkérdéshez, hogy a bölcsek bölcsessége morális alap-e egy

²⁴⁵ (a szerző ford.) DAH 1998: 79.o.

²⁴⁶ SCHRAG 2004: 368.o.

²⁴⁷ Normative Epistemic Authoritarianism, NEA, (a szerz. ford.)

²⁴⁸ Second-Order Epistemic Tenet (a szerz. ford.)

társadalom vezetésére, vagy csak fizikai lehetőség egy embertömeg elnyomására.²⁴⁹

Ha kimondhatjuk, hogy nem tudunk olyan *értékességi rangsort* felállítani az emberek között, amit mindenki elfogadna, mi mást mondhatnánk, minthogy morális kérdésekben mindenkinek legyen joga eldönteni, hogy kit tekint magánál nemesebbnek vagy kompetensebbnek, kit fogadna el tanácsadójának, esetleg vezetőjének.

Ez a módszer alkalmas a társadalmi konfliktusok megoldására („konszenzusra törekedve vitatkozunk, és ha nem sikerül mindenben megegyezni, akkor szavazunk.”²⁵⁰) méghozzá úgy, hogy az állampolgárok részt vesznek ebben a folyamatban.

Térjünk ki itt röviden a részvétel fontosságára. Charles Beitz szerint mivel minden polgár kormányzó és kormányzott egy személyben, szükséges megegyeznünk a részvétel mikéntjéről és szabályairól. Minden állampolgár közös érdeke az *alanyi politikai elismerés, az egyenlő bánásmód és az ügyek megvitatásának lehetősége*.²⁵¹

Ha a társadalom egyes csoportjai a közügyektől el vannak tiltva, ennek tagjait a *politikai közösség* ilyen értelemben *nem ismeri el* „személyként”. Ha bizonyos intézmények közvetlen vagy közvetett módon, vagy éppen viktimizációval hátrányosan különböztetnek meg egyes csoportokat, ezek érdekképviselője és az *egyenlő bánásmód követelménye* sérül. Ha nem teljesül az elvárás, hogy a közügyeket nyilvános, minél szélesebb *társadalmi vitában* döntsük el, melynek szereplője korlátozás nélkül bármely polgár lehet, s mely vitát nem akadályozza a közérdekű információk korlátozott hozzáférése sem, ez esetben a polgárok újabb, alapvető érdekének sérelméről beszélünk. Hasonlóan kétséges, hogy a polgárok bármely csoportja úgy gondolná, hogy egy, az érdeküket érintő kérdéshez kapcsolódó társadalmi vita megfelelően széleskörű volt, ha a saját részvételük a vitában nem volt biztosított.²⁵² Az érdekeknek az állampolgár számára is elfogadható módon történő megjelenítése az egyik legerősebb érv a választójog általánossága mellett. Ezen politikai érdekeket figyelmen kívül hagyva tehát nem beszélhetünk a politikai részvétel általánosságáról és egyenlő állampolgárságról sem.

Egy abszolút értékességi rangsor természetes hiánya és a politikai részvétel lényeges követelménye miatt a továbbiakban a választójog általános volta mellett elkötelezve fogom vizsgálni az ebből adódó első megoldási javaslatot a kiskorúak érdekképviselőjének hatékonyabbá tételére: a kiskorúak választójogát.

5. A kiskorúak választójoga

A választójog általánossá tétele óta már csak egy nagyobb csoport maradt a társadalomban, akik nem rendelkeznek választójoggal és általában politikai jogokat

²⁴⁹ „A gond a bölcsek megtalálásával nem az, hogy nem tudnánk bölcs embereket kiválasztani, hanem az, hogy felhatalmazni bármelyik javasolt bölcsöt azzal fog járni, hogy egyesek érveit nem vesszük figyelembe.” (a szerz. ford.) ESTLUND 1993: 88.o.

²⁵⁰(a szerz. ford.) COHEN:1997: 67.o.

²⁵¹ BEITZ 1989: 16–19.o.

²⁵² SCHRAG 2004: 368.o.

nem gyakorolhatnak: a kiskorúak. Miért nincs választójoga a kiskorúaknak? Adódik a probléma, ha a választójog általánosságát erkölcsi szempontból igazolva látjuk. Valójában azonban több kérdés is felvetődik, melyeket meg kell válaszolnunk, ha érvekkel alátámasztható következtetésre szeretnénk jutni a választott alapértékünk, az általános választójog által megszabott kereteken belül. Francis Schrag-tól merített kérdések mentén végighaladva próbáljuk meg igazolni vagy cáfolni a kiskorúak választójogból való kizárásának morális alapjait!²⁵³

1. Ha a kiskorúak választójogból való kizárása mellett érvelünk, tehetjük-e ezt anélkül, hogy egyszerre egyes felnőttek kizárása mellett is érvelnénk?

A kiskorúak választójoga elleni érvek egy része a gyakorlatban könnyen cáfolható. A klasszikus felvetések, miszerint a kiskorúak általában anyagilag nem függetlenek, illetve, hogy értelmileg elmaradottak a felnőttekhez képest, valóban könnyen visszafordíthatóak: miben különbözik a nem önálló egzisztenciával rendelkező felnőttek, eltartottak helyzete? Mit mondanánk a társadalom dolgozó tagjai által finanszírozott állami nyugdíjrendszer kedvezményezettjeire, és hogyan magyaráznánk, hogy a választásokon részt venni jogosult minden felnőtt tekintet nélkül arra, hogy az intelligenciahányadosa esetleg elmarad bizonyos gyerekekétől, vagy éppen a politikai ismeretei hiányosak, netán értékelhetetlenül alacsonyak?

Ha stabilan az általános választójog talaján állunk, egyértelmű, hogy ezek az érvek (és természetesen visszafordításuk is) rossz oldalról közelítik meg a kérdést, mivel a választójog megadásának feltételeit nem lehet pontosan meghatározni sem egy meghatározott anyagi helyzetben, sem a politikai ismereteknek egy meghatározható, megszerzendő mennyiségében, sem egy bizonyos intelligenciahányadosban. Kell-e mindenképpen húznunk egy bizonyos határt az embert alanyi jogon megillető jogosultságainak gyakorlásához? Több érv is szól az igen mellett.

Biológiai az ember a születésétől egy személyenként változó, életkörülményeitől, személyiségfejlődésétől, fizikai adottságaitól függő életkorra éri el végleges testi és szellemi fejlettségét. A jogalkotás ezt az átmeneti időszakot bölcsen felismeri, és elkülöníti a későbbi életszakaszoktól. Történeti szempontból egyértelmű, hogy soha nem volt olyan korszak vagy közösség, amely nem ismerte volna fel és el ezt a biológiai tényét saját szokásainak alakításában. A felnőtté válás mint a társadalom teljes jogú tagjaként való elismerés minden kultúrában fontos szerepet betöltő esemény.

Egy bizonyos életkori fejlettség alatti személyeket felnőttként kezelni az ember biológiai adottságaival szembenemő gyakorlat lenne. Ezt párhuzamba állítani azzal, hogy az általános választójog is az egyének biológiai (értsd itt: értelmi) adottságaival szembenemő gyakorlat, azért nem helytálló, mert a felnőtté válás társadalmi elismerés szempontjából nagyon hasonlóan működik, mint a választójog általánosságának állami elismerése. A társadalom tagjai ugyanis bizonyos életkor, testi és szellemi fejlettség elérése és/vagy tapasztalati háttér (például munkavállalás

²⁵³ SCHRAG 2004: 366.o.

vagy oktatási rendszerben való részvétel) megszerzése után – néhány kirívó esettől eltérően (lásd értelmi fogyatékoság) – vélelmezik az egyén alkalmasságát arra, hogy felnőttként, tehát a társadalom teljes jogú tagjaként lehessen rá tekinteni. A vélelem felállításának feltételei történelmi koronként és kultúránként változhatnak, de hangsúlyozandó, hogy a közvélekedés szerint néhány kivételtől eltekintve az ember természetszerűleg felnőtt, és ennek társadalmi elismerésétől kezdve nem kell külön bizonyítania alkalmasságát az őt emberi mivoltából megillető jogok gyakorlására, azokkal felnőtt ember létéből fakadóan élhet.

Úgy tűnhet tehát, hogy a fentiekkel ellentmondó megállapításra jutottunk, amikor azt mondtuk ki, hogy a társadalom teljes jogú tagjává válás feltétele a felnőtttség, ebből következően a választójog bírásának mégis közvetett feltétele például a szellemi belátási képesség. (ld. „A (...) választójog megadásának feltételeit nem lehet pontosan meghatározni sem egy meghatározott anyagi helyzetben, sem a politikai ismereteknek egy meghatározható, megszerzendő mennyiségében, sem egy bizonyos intelligenciahányadosban (a szellemi fogyatékoság kategórián kívül)”). A paradoxon azonban feloldható. Az általános választójog alapja valójában nem az, hogy „senki sem tekinthető annyival kvalifikáltabbnak másoknál, hogy rá ruházható legyen a teljes és végső fennhatóság az állam kormányzása felett”,²⁵⁴ hanem hogy néhány extrém kivételtől kivéve minden emberi lény alkalmas arra, hogy részt vegyen azon társadalom döntéseinek meghozatalában, amelyekben él. Természetesen nem igaz az, hogy egy emberi társadalom felnőtt tagjává váláshoz nem szükséges egy sor, már unalomig ismételt feltétel. Ugyanakkor ezek a feltételek egy ember számára a *communis opinio* szerint egyáltalán nem lehetetlen, hanem inkább előbb-utóbb mindenkinél teljesülő feltételek.

Tehát a választójogot az állam nem megadja, hanem vélelmezi, hogy egy bizonyos életkor felett semmilyen kizáró ok nem merül fel a gyakorlásával kapcsolatban.

A 18. életév elérése azonban, mint a választójog gyakorlása mellett a cselekvőképesség feltétele, értelmezésre szorul. Az ugyanis, hogy a fenti, a felnőtté váláshoz szükséges feltételsort valaki mikor éri el, személyenként változó. Mivel a jogi szabályozás a fent levezett vélelmen alapul, a 18. életév társadalmi értelemben a felnőtté válásnak, a nagykorúság elérésének a felső korhatára. Ez az az életkor, amely elérése után már az állam nem tehet mást, mint vélelmezi a társadalmi értelemben vett nagykorúság feltételeinek meglétét. Léteznek azonban olyan élethelyzetek, amikor az egyén bizonyos okokból hamarabb eléri azt az érettséget, amit a kiskorúsággal szembeállított nagykorúság mögött már vélelmezünk. Az ilyen élethelyzetbe kerülőket a társadalom is nagykorúnak tekinti, annak ellenére, hogy nem érték el az általános nagykorúságot keletkeztető életkort. Jelenleg az egyetlen ilyen, a magyar Polgári Törvénykönyv által elismert helyzet a 16. életévét betöltött, házasságot kötő személy nagykorúsága.²⁵⁵

Véleményem szerint érdemes lenne tárgyalni, hogy léteznek-e olyan további élethelyzetek, amelyekben a nagykorúság kifejezett jogi elismerésének lenne morális alapja és társadalmi támogatottsága, illetve, hogy ezen élethelyzetek jogi

²⁵⁴ (a szerző ford.) DAHL 1998: 79.o.

²⁵⁵ 1959. évi IV. törvény a Polgári Törvénykönyvről 12. §

szempontból alkalmasak-e arra, hogy külön megkötések nélkül a nagykorúság fogalma alá vonjuk őket. Ezzel ugyanis kiküszöbölhető lenne az az állami működés szükségszerűen leegyszerűsítő nagykorúság-értelmezéséből fakadó, kétségtelenül fennálló igazságtalanság. E probléma kielégítő alaposágú vizsgálata azonban túlmutatna ennek a dolgozatnak a keretein.

*2. Védhető-e egy olyan állítás, hogy a választójog alanyi jogon illeti meg az embert születése pillanatától fogva?*²⁵⁶

A kérdés már tisztázottnak tűnhet, valójában azonban egyáltalán nem az. Tekintsünk például egy harmadik generációs alapjogot, a fiatalok oktatáshoz való jogát. Mennyiben illeti meg a gyereket a döntés, az általános iskola megválasztásának tekintetében? Természetesen csak annyiban, amennyiben törvényes képviselője figyelembe veszi egyéni kívánságait. Közmegegyezés alapján a gyerek jogainak érvényesülése érdekében a szülő (törvényes képviselő) hozza meg a végső döntést, ugyanakkor az oktatáshoz való jog a kiskorút illeti meg, hiszen azt az ő érdekeinek védelmében ismeri el a jogrendszer.

Tekintsük most a választójogot. A német Alaptörvény kimondja:²⁵⁷ „Minden állami fennhatóság a néptől eredeztethető. A (fennhatóságot a) nép gyakorolhatja választások és más szavazások útján...”. ugyanakkor:²⁵⁸ „Választójoggal rendelkezik minden, 18 életévét betöltött személy...”. Ha nem tudjuk megcáfolni, hogy a gyerekek a „nép” részei, a nagykorúságra korlátozni a választójogot aggályos lehet. Merk-hez hasonlóan arra a következtetésre juthatunk, hogy valódi általános választójogról nem beszélhetünk, amíg az összes kiskorúnak meg nem adjuk a választójogot.²⁵⁹ Az állítás, hogy a kiskorúak ne lennének a „nép” részei, valóban vitatható, hiszen a politikai értelemben vett népek részét képezi minden ember, akire a politika döntései kihatnak. A fentiek alapján azonban világos, hogy nem értek mindenben egyet a szerzővel. A fent levezetett, felnőttek és kiskorúak közötti különbségtétel miatt nem tartom megalapozottnak, hogy a választójog „valódi általánossága” érdekében minden kiskorú szavazhasson.

Ha a választójogot alapjogként fogjuk fel,²⁶⁰ érdemes megvizsgálni azt az alapjogi jogképesség és cselekvőképesség szempontjából.²⁶¹ Az alapjogi jogképesség az élve születéssel kezdődik és a halálig tart. A cselekvőképességet a magyar Alkotmánybíróság elsősorban a kiskorúak joggyakorlásával összefüggésben vizsgálta. „A 21/1996. (V. 17.) AB határozat rendelkező része szerint a gyermeknek az a joga, hogy megfelelő testi, szellemi és erkölcsi gondoskodásban részesüljön (1949. évi XX. törvény A Magyar Köztársaság Alkotmánya 67. §) az állam alkotmányos kötelezettségét alapozza meg a gyermek fejlődésének védelmére.”²⁶² Ez alapján alátámaszthatónak tűnik az az álláspont, hogy a választójog mint alapjog a

²⁵⁶ SCHRAG 2004: 366.o.

²⁵⁷ Grundgesetz Par. 20 (2)

²⁵⁸ Grundgesetz Par. 38 (2)

²⁵⁹ MERK: *Peschel-Gutzeit* (section 4, 1999) pp. 262-268

²⁶⁰ DEZSŐ 1998: 24-29.o.

²⁶¹ SÁRI - SOMODY 2008: 53-56.o.

²⁶² SÁRI - SOMODY 2008: 55.o.

kiskorúakat is megilleti, cselekvőképességük hiánya vagy korlátozottsága miatt azonban első sorban az államot terheli az érdekképviseletükről való hatékony gondoskodás. Ennek lehetséges megvalósítási módjait a dolgozat további fejezeteiben vizsgálom.

3. Vannak-e a kiskorúaknak a felnőttektől elkülöníthető érdekeik, és ha igen, ki jogosult képviselni ezeket?

A válasz egyértelműnek hangzik, természetesen vannak közös és eltérő érdekeik is. Ezeket alapvetően az egyén hátralévő életének várakozásai határozzák meg. Ahogy egy gyerek és egy felnőtt közösen érdekelt a nyugdíjrendszer fenntartható működésében,²⁶³ úgy az egykulcsos adó egy átlag feletti keresettel rendelkező, gyereket nem nevelő felnőttnek lesz hasznos, míg például egy állami gondozott gyermek a szegregációmentes oktatás színvonalának fenntartásában és az árvasági ellátás összegének növelésében lehet érdekelt.

Kevésbé egyértelműen dönthető el, hogy nagyobb érdeke fűződik-e - és ha igen, mennyivel - egy kiskorúnak a gyerektartás összegének növeléséhez, mint a kiskorút egyedül nevelő szülőnek? Kimutatható-e egy unokával rendelkező (de mondjuk azt nem eltartó, kiskorú gyermekeivel nem egy háztartásban élő) nagyszülő választói magatartásában, hogy unokája közvetlenül érdekelt az egyetemi képzések tandíjmentességében? Valóban kevésbé támogatják az idősek az oktatásra fordított források növelésével járó programokat?²⁶⁴

Ha a mértékkel kapcsolatban nehezebb is lenne pontos adatokat gyűjteni, érdekkülönbség a kiskorúak és felnőttek között nemcsak anyagi, de politikai értelemben is fennáll. Ugyanakkor hiba lenne elfelejteni azt a tényt, hogy a kiskorúakról mint homogén, azonos érdekekkel rendelkező társadalmi csoportról beszélni legalább olyan durva egyszerűsítés volna, mint a felnőtteket tekinteni ilyen egységes, közösségek és egyének szerint nem differenciálható érdekű csoportnak. Éppen ezért jelen esetben kifejezetten azon érdekkülönbségek vizsgálatára szorítkozom, amelyek jellemzően a felnőttek és a kiskorúak csoportja között állnak fenn.

Az ilyen, általában életkorhoz kötött érdekek, mint az oktatásban részvételhez vagy a védőoltásokhoz való hozzáféréshez fűződő érdek felnőttkorban már nem elégíthetők ki.²⁶⁵ Amennyiben ez így van, érdemes megvizsgálni, hogy a politikai

²⁶³ „(...) az életkortól szerint differenciált önérdek komoly hatással van a választói magatartásra. (...) az öregségi nyugdíjrendszer támogatottsága minden korcsoportban hasonlóan magas, azonban amíg maga a rendszer a közvélemény szerint fenntartható, az az egyszerű tény, hogy egy nap (kis szerencsével) mindannyian megöregszünk, feloldja ezt a látszólagos ellentmondást.” (a szerz. ford.) PARIJS 1998: 292-333.o.

²⁶⁴ „Másfelől, egyértelmű negatív korreláció áll fenn a kor és az oktatási kiadások támogatására való hajlandóság között, azokban az országokban, ahol a fiatalok különböző transzferekben részesülnek, különböző felmérések hasonlóképpen megjelenítettek egy éles csökkenést ezen programok támogatásával kapcsolatban a kor előrehaladtával. (Egy belga felmérés szerint 1982-ben a nyugdíjak emelését a 25 év alattiak 61%-a és a 65 év felettek 80%-a támogatta, ezzel szemben a családi pótlék növelését a fiatal felnőttek (25-34 évesek) 52%-a és az 65 év felettek 31%-a. (Paul-Marie BOULANGER: "Vieillessement et gérontocratie dans une constitution démocratique" in M. LORIAUX, D. REMY, E. VILQUIN (szerk.): *Populations âgées et révolution rise*, (Louvain-la-Neuve: CIACO, 1990), pp. 971-81, at p. 979).) ” (a szerz. ford.) hivatkozik rá: (Philippe Van PARIJS: „The Disfranchisement of the Elderly, and Other Attempts to Secure Intergenerational Justice” *Philosophy & Public Affairs*, Autumn, 1998, Vol. 27, No. 4 p. 298., további példák ugyanitt)

²⁶⁵ Francis SCHRAG: "Children and Democracy: Theory and Practice Politics", *Philosophy and Economics*. 2004. Vol 3. p. 375.

szempontból személyként el nem ismert kiskorúak érdekképviseletét ki látja el, kit érdemes ezzel megbízni. Fontos megjegyezni, hogy itt elsősorban a szavazatok útján való érdekérvényesítést vizsgálom. Teszem ezt egyrészt azért, mert ez a tanulmány a szülők kiskorú gyermekeiket érintő, egyéb (pl. nem politikai) érdekeivel kapcsolatos döntési jogát nem kívánja vizsgálni, másrészt pedig valóban igaz, hogy „minden modern pártpolitika *ultima ratio*-ja a szavazólap”,²⁶⁶ épp ezért vizsgálom a politikai rendszer (leginkább a választási rendszerek) szempontjából a generációk közötti igazságosság kérdését.

Tehát a kiskorúak személyes részvételének kizárása után nem kerülhetjük el a felvetést, mi lenne, ha a szülőket tennénk meg politikai képviselőjüknek a szavazófülkékben is?

6. Szülők által gyakorolt választójog

A választójog mint intézmény értelmezésével kapcsolatban fontos kérdés, hogy a jogot gyakorló személy kinek az érdekeit szeretné képviselni választói magatartásával. Természetesen merül föl az önérdék, a skála másik végpontjában pedig egyfajta absztrakt igazságosság-felfogás áll, míg elterjedt, köztes értelmezés az is, hogy a választó a saját valamint rokonai, szerettei vélt érdekeit kívánja megjeleníteni szavazatával.

A szavazatok leadása után ez a kérdés természetesen már elveszti relevanciáját. A képviselet ugyanis a modern parlamentáris rendszerekben nem korlátozódik azoknak a körére, akik az adott politikai erőt (képviselet) arra felhatalmazták. Egy országgyűlési képviselőnek feladata legjobb belátása és lehetőségei szerint a társadalom minden tagjának érdekeit figyelembe venni munkája során. A képviseletre adott felhatalmazás ilyen általánossága azonban abból adódik, hogy azt a társadalom egésze adja, így az egyes egyénektől nem elvárta, és nem is elvárható, hogy az osztársadalmi érdeket keresve gyakorolják választójogukat. Így a szavazatok leadásakor a saját maga által meghatározott értékek, érdekek érvényesülése érdekében jár el.

Bár kétségtelen, hogy egy szülő politikai döntéseiben nagyon fontos szerepet játszik az általa nevelt kiskorúak érdeke, mégis, a dolgozat problémafelvetése alapján úgy tűnik, a kiskorú gyermeket nem nevelő felnőttek és idősek érdekeivel szemben valahogy mégsem tűnik hatékonynak ez az érdekképviselet.

A gyermekszegénység növekvő mértékét azzal is szokás magyarázni, hogy a termékenységi arányszám a fejlett országokban erősen differenciált a családok vagyoni helyzetének tekintetében. Ha a szegényebbek több gyermeket vállalnak, a gazdagok pedig keveset vagy egyáltalán nem is, az a gyermekek összességének relatív elszegényedéséhez, esélyegyenlőségük tekintetében pedig szegregációhoz vezet. A szegénység újratermelődésének ilyen folyamata nem valószínű, hogy kizárólag a jelenlegi választási rendszerek következménye lenne.

Kimutatható azonban, hogy a különböző anyagi helyzetű választópolgárok különböző hajlandóságot mutatnak a választójoguk gyakorlására is (a

²⁶⁶ (a szerző ford.) Max WEBER: *Wahlrecht und Demokratie in Deutschland*, in Johannes WINCKELMANN (szerk.) *Max Weber, Gesammelte Politische Schriften*, 2nd ed. (Tübingen: J.C.B. Mohr) pp. 233-279.

szegényebbek hajlandósága alacsonyabb).²⁶⁷ Ezt persze akár azzal is magyarázhatjuk, hogy a politikai érdekképviseletük számukra sikertelennek tűnő volta miatt maradnak távol a választási résztvételtől (tehát, hogy érzéseik szerint az általuk leadott szavazatok nem befolyásolják érdemben jövőjüket, választójoguk gyakorlásával nem tudnak változtatni rossz kilátásaikat). Miért gondolnánk tehát, hogy kiskorúak választójogának szülők általi gyakorolhatósága igazságosabb helyzetet eredményezne, mint amilyenre megoldást keres?

További érvek is felmerülnek a választójog szülők általi gyakorlása ellen. Magával az aktussal kapcsolatban problematikus lehet, hogy igenis létezik különbség egy szavazat leadása és például olyan civil jogi aktusok között, mint egy ajándék elfogadása vagy egy per indítása valaki helyett. Míg az utóbbi kizárólag a gyermekre van hatással, az előbbi az egész politikai közösségre.²⁶⁸ Egy másik szempont ugyanehhez a problémához, hogy a jog ismer bizonyos aktusokat, melyek csak személyesen gyakorolhatók. Ilyen a házasság vagy éppen a végrendelet, és a politikai jogok jelenleg nem véletlenül nem ruházhatók át, nem bocsáthatók áruba, nem idegeníthetők el. És természetesen nem ugyanazt jelenti például egy vak ember segítségére lenni szavazata leadásakor, mint egy kiskorú nevében leadni egyet.²⁶⁹

Továbbá, bár a kiskorúak szülők által gyakorolt választójoga egy egyenlő jogot tenne általánossá, mégis ellenkező lehet a választások demokratikus alapelveivel – érvel Karl Hinrichs. Szerinte a választójog általánosságának gyerekekre ilyen módon való kiterjesztése egyet jelentene azzal, minthogy a kiskorú gyermeket nevelő szülők általános választójogát növeljük, s ezzel szociológiai értelemben plurális választójogon alapuló választási rendszert vezetünk be.²⁷⁰ A választójog pusztán általánossága mellett legalább ugyanolyan fontos annak egyenlősége, mert itt az élet más területein tapasztalható különbözőségek és egyenlőtlenségek ellenére a személy mint polgár jelenik meg, társadalmi háttérére való különbségtétel nélkül.²⁷¹ Tény, hogy ez a reform legalábbis kétségessé tenné az egy ember, egy szavazat elvének maradéktalan érvényesülését.

Itt egy rövid kitérőben szeretnék érvelni azon választójogi koncepciók ellen, amelyek a szülőket nem pontosan kiskorú gyermekeik száma szerint jogosítanák fel többszavazatok leadására. Ezek ellentétesek a választójog alanyi jogként való felfogásával, mely elven a fenti érvek alapján ez a dolgozat áll. Jelen esetben annak lehetőségét vizsgálom, hogy a kiskorút megillető, más által nem gyakorolható, a

²⁶⁷ „Harmadszor, még ha azt is feltételeznénk, hogy a gyermek érdekeit hatékonyan képesek képviselni a szülei, ez minden társadalmi osztályban csak akkor biztosítaná egyenlően a gyerekek érdekképviseletét, ha azt is feltételeznénk, hogy minden társadalmi osztály azonos választási részvételi hajlandóságot mutat. Ez pedig egészen egyszerűen nem igaz. Például az 1998-as választáson a 18 és 24 év közöttiek közül az 5000\$ és 10000\$ között keresők 8%-a, a 75000\$ fölött keresők 26%-a szavazott. A 25 és 44 év közöttiek esetén a 9 osztállynál alacsonyabb iskolai végzettségűek 6%-a, ehhez képest az ennél magasabb képzettségűek 51%-a vett részt a választáson. Vegyük figyelembe, hogy míg a 15000\$ alatti jövedelmű háztartások 23%-ában él 17 évnél fiatalabb gyerek, a 75000\$ fölötti jövedelemmel rendelkezőknél ez a szám 17%. (28. United States Census Bureau, URL: <http://www.census.gov/population/socdemo/voting/cps 1998/tab0.8.txt>. 29. United States Census Bureau, URL: <http://www.census.gov/population/socdemo/voting/cps 1998/tab0.5.txt>. 30. National Center for Education Statistics, URL: <http://nces.ed.gov/Pubs/yi/y9617a.html> in SCHRAG 2004: 375.o.

²⁶⁸ PECHSTEIN 1996: 7-21.o.

²⁶⁹ HINRICHS 2002: 52.o.

²⁷⁰ HINRICHS "2002: 53.o.

²⁷¹ WEBER 1958: 233-279.o.

kiskorút alanyi jogon megillető választójog gyakorlását mégis megengedhetjük-e a szülőnek. Ha ettől bármilyen irányba eltérnék, tegyük fel például, hogy a kiskorú gyermeket nevelő szülők kapna egy további szavazatot, akkor példa nélküli nyíltsággal sértenénk a választójog egyenlőségének elvét, nem mellesleg a szülőt további politikai jogokkal jutalmaznánk, ahelyett, hogy a kiskorú érdekének szavazófülkében való képviselőre köteleznénk.

Ugyanakkor a szavazat leadására való megbízás egyáltalán nem példa nélküli. Így az Egyesült Királyságban a külföldön élők vagy akik a választójog gyakorlására fogyatékoságuk miatt vagy munkahelyi kötelezettségeik miatt nem képesek, megbízhatnak valakit, hogy helyettük szavazzon. A megbízás egy választásra, egy meghatározott időszakra vagy határozatlan időre szólhat. A választópolgár bárkit megbízhat, hogy helyette szavazzon, akinek van választójoga, egy megbízott azonban legfeljebb két személyt helyettesíthet.²⁷²

A választójog személyhez kötöttségének elve ellen is felhozhatók tehát érvek. A szavazat leadásakor – összehasonlítva mondjuk a házasságkötéssel – nincs szó olyan döntésről, ami az intim- és privátszféra határain belül lenne, hogy a jogosulton kívül senki nem hozhatná meg a döntést.²⁷³

A megbízás kérdése azonban problematikus, ha kiskorúak választójogáról beszélünk. Megbízás adásakor ugyanis újra fontos szemponttá válik a megbízást adó személy cselekvőképessége. Nehezen lenne magyarázható egyfajta megbízásként felfogni egy csecsemő helyett leadott szavazatot. Az alapjogi cselekvőképességgel kapcsolatban a magyar Alkotmánybíróság felhívta a figyelmet [36/2000. (X. 27.) AB határozat] arra, a kiskorúak alapjog-gyakorlásának lehetősége a joggyakorlás következményeit átfogó döntési képesség kibontakozásával együtt, a növekvő korrall egyre szélesebb lesz, így az ilyen differenciáltság hiánya alkotmányellenes.²⁷⁴

A szavazat leadására való megbízás kérdésének kiskorúakkal kapcsolatos értelmezése során tehát nem kerülhető el, hogy a megvalósítás figyelembe vegye a kiskorú mint megbízó cselekvőképességét, hogy az aktus egyáltalán megőrizze megbízási jellegét.

A szülő által gyakorolt választójog mindenesetre mind alapelvi, mind megvalósítási oldalról egymásnak ellentmondó érvektől terhelt. Ezen létező érvek ennél egyértelműbb cáfolatáig vagy alátámasztásáig nem állítható, hogy a kiskorúak érdekképviselőnek hatékonyabbá tétele mint cél érdekében a jelenlegi alkotmányos keretek között létrehozható lenne egy ilyen jogintézmény. Ettől függetlenül nem elképzelhetetlen, hogy a közeli jövőben az alapprobléma képes lesz olyan párbeszédet, vitákat generálni a szülő által gyakorolt választójoggal kapcsolatban, amelynek eredményeképp a tisztábban látszik majd, hogy melyik oldalon állnak az erősebb érvek.

A kiskorúak érdekeinek védelme ugyanakkor kevésbé radikális módon is védhető. Kisebb hatásuk ellenére érdemes megvizsgálni, hogy jelenleg milyen eszközök állnak rendelkezésre a probléma kezelésére.

²⁷² Ld. http://www.aboutmyvote.co.uk/faq/voting_by_proxy.aspx.

²⁷³ REIMER 2004: 331-332.o.

²⁷⁴ SÁRI - SOMODY 2008: 56.o.

7. Egy ismert intézményben rejlő lehetőségek: ombudsman a kiskorúak és a jövő nemzedékek érdekeinek képviselőjében

Ha elfogadjuk, hogy a társadalom elöregedése legélesebben a kiskorúak és a még meg nem született generációk érdekeivel ellentétes, a jelenségre részleges megoldást nyújthat, ha az alkotmányos rendszerbe építünk olyan intézményeket (esetleg fékeket), amik a választási rendszer milyenségétől függetlenül alkalmasak arra, hogy hatékony érdekvédelmi funkciót töltsenek be. Ez azért is tűnik indokolhatónak, mert jelen esetben a védendő csoport érdekérvényesítési képessége épp választójogának hiánya miatt korlátozott.

Ilyen, több országban már működő intézmény a kiskorúak érdekeit becsatornázó ombudsmané. Az általában az parlament (esetleg a kormány) által megválasztott (kinevezett) ombudsman feladatköre jogosultságaitól függően széles, lehet a kiskorúak érdeksérelmeinek felderítése, ezek nyilvánosságra hozatala, a kiskorúak helyzetét érintő jogszabályok véleményezése, politikai nyomásgyakorlás jogsértő helyzetek kiküszöbölését célzó jogalkotásra. Beszéljünk egyszemélyes vezetés alatt álló ombudsmani hivatalról vagy egyfajta tanácsi jellegű szervezetről, a kifejezetten a kiskorúak és a jövő nemzedékek érdekeit képviselő alkotmányos intézmények egyre elterjedtebbek szerte a világon.²⁷⁵ Sajnos Magyarországon az alapvető jogok biztosának jövő nemzedékekért felelős helyettese alapvetően környezetjogi biztосként funkcionál (aki a jövő generációk egészséges környezethez fűződő érdekeinek megóvásáért felel), így a kiskorú gyermekek és a jövő generációk egyéb érdekeinek védelméről kifejezetten erre a célra létrehozott szerv nem gondoskodik.

Természetesen kétségbe vonható, hogy egy komoly politikai kényszerítő hatalommal fel nem ruházott szerv érdekvédelmi képessége összemérhető-e egy valamilyen módon szülők vagy gyermekek felé súlyozott választójogi reform érdekképviselői hatékonyságával. Ugyanakkor megfontolandó lehetne megvalósítani az ombudsmanok vétóhoz való jogát a kiskorúakat érintő jogalkotás során, még ha – ahogy erre Karl Hinrichs rávilágít – egy ilyen politikailag vitatható jogkör is csak a kiskorúakra nézve hátrányos intézkedések ellen lehet eszköz, nem segíti elő az őket segítő, védő jogszabályok megalkotását.²⁷⁶ Végül nem árt figyelembe venni azt a tényt, hogy a generációk közötti igazságtalanságot enyhíteni célzó intézkedési javaslatok közül ez a politikai szempontból legegyszerűbben megvalósítható (talán ez jár a legkevesebb társadalmi feszültséggel is), illetve a jelenlegi alkotmányos keretek közé legegyszerűbben beilleszthető is.

8. Összefoglalás

Természetesen a dolgozat keretei – sem területi, sem teleológiai szempontból – nem engedetik meg, hogy egy jövőbe mutató politikai intézkedéscsomag lásson napvilágot. Ez a munka más szempontból hasznosítható.

²⁷⁵ REIF 2004: 246.o.

²⁷⁶ HINRICHS 2002: 54.o.

Egyrészt bár maga a szociológiai problémafelvetés része a magyar tudományos közbeszédnek,²⁷⁷ annak politikai vonatkozásai eddig soha nem léptek túl a publicisztikák és pártoldalról elkötelezett megnyilatkozások szintjén.²⁷⁸ Nem merült fel a magyar szakirodalomban a társadalom fenntartható működése mint cél vizsgálata mögött a politikai eszközök felmérése, és fordítva: nem volt tapasztalható a politikai részvételtől való gondolkodás összekapcsolása olyan összefüggésekkel, mint a jövő társadalmának megváltozó korfája és annak hatásai.

Másrészt a magyar szakirodalomban meglehetősen szűk a kiskorúak szavazati jogával és a szülők politikai jogainak kibővítésével alkotmányjogi szempontból foglalkozó szerzők köre. Ebben a dolgozatban, bár a régebbi vitákat és javaslatokat külföldi szerzők tanulmányai alapján és csak összefoglalva mutatom be, a legfontosabb, értékválasztást igénylő végső dilemmákat igyekszem megfogalmazni az egyes kérdésekkel kapcsolatban. Ez azonban nem pótolja egy, a választójog alapjogi megközelítését, és ezen belül kiskorúak választójogának minden aspektusát a teljesség igényével bemutató tanulmány hiányát a hazai szakirodalomban.

Irodalomjegyzék

ÁGOSTON Balázs: *Széchenyi és a lumpenek* in: Demokrata 2011. 04. 06.

Alexi BAYER: "Let's Give Parents an Extra Right to Vote" New York Times, 4 May 1997

ANDORKA Rudolf - HARCZA István: *Népesedés és család* in ANDORKA Rudolf, KOLOSI Tamás, VUKOVICH György (szerk.): *Társadalmi riport 1990* (TÁRKI, Budapest, 1990)

BEITZ , Charles R.: *Political Equality: An Essay in Democratic Theory* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1989)

BOULANGER, Paul-Marie: "Viellissement et gérontocratie dans une constitution démocratique" in M. LORIAUX, D . REMY, E. VILQUIN (szerk.): *Populations âgées et révolution rise*, (Louvain-la-Neuve: CIACO, 1990)

COHEN, Joshua: 'Deliberation and Democratic Legitimacy', in James BOHMAN and William REHG (szerk.): *Deliberative Democracy* (Cambridge, MA: MIT Press, 1997)

DAHL, Robert A: *On Democracy* (New Haven, CT: Yale University Press, 1998)

DEMENY , Paul: „Pronatalist Policies in Low-Fertility Countries: Patterns, Performance, and Prospects" *Population and Development Review*, 1986, Vol. 12, Below-Replacement Fertility in Industrial Societies: Causes, Consequences, Policies

DEZSŐ Márta: *Képviselőt és választás a parlamenti jogban* (Közigazgatási és Jogi Kiadó, Budapest, 1998)

ESTLUND, David: 'Making Truth Safe for Democracy', *The Idea of Democracy*, Cambridge University Press 1993

HINRICHS , Karl: "Do the Old Exploit the Young? Is Enfranchising Children a Good Idea?", *Archives of European Sociology* 2002. Vol 23.

²⁷⁷ Többek között ANDORKA - HARCZA 1990:1-39.o.

²⁷⁸ Többek között ÁGOSTON 2011

INED . *Natalite et politique demographique. (Travaux et Documents No. 76).* Paris: Institut national d'etudes demographiques. 1947

KNIGHT , Frank H.: *Freedom and Reform: Essays in Economics and Social Philosophy.* (New York: Harper & Row, 1947.)

MERK: *Peschel-Gutzeit* (section 4, 1999)

MILL, John Stuart: '*Considerations on Representative Government*' published by H. Holt and Co. New York, 1890

VAN PARIJS, Philippe: „*The Disfranchisement of the Elderly, and Other Attempts to Secure Intergenerational Justice*” *Philosophy & Public Affairs*, Autumn, 1998, Vol. 27, No. 4

PECHSTEIN, Matthias: *Zur verfassungsrechtlichen Möglichkeit eines Familienwahlrechts*, in Karl H.FELL and Bernhard JANS (szerk.): *Familienwahlrecht—pro und contra* (Grafenschaft:VektorVerlag, 1996)

PETERSON, Paul E.: '*An Immodest Proposal*', *Daedalus* 121, fall 1992.

REIF , Linda C.: '*The Ombudsman for Children: Human Rights Protection and Promotion*'. (The Ombudsman, Good Governance, and the International Human Rights System. Martinus Nijhoff Publishers. 2004.)

REIMER, Franz: *Nachhaltigkeit durch Wahlrecht? Verfassungsrechtliche Möglichkeiten und Grenzen eines „Wahlrechts von Geburt an“.* (Zeitschrift für Parlamentsfragen, 2004/2.)

SANDERSON: *A Near Electoral Majority of Pensioners.* *Population and Development Review.* September 2007. Volume 33, Issue 3

SÁRI János - SOMODY Bernadette: *Alapjogok - Alkotmánytan II.,* (Osiris, Budapest, 2008)

SCHRAG, Francis: '*Children and Democracy: Theory and Practice Politics*', *Philosophy and Economics.* 2004

WEBER, Max: *Wahlrecht und Demokratie in Deutschland*, in Johannes WINCKELMANN (szerk.) *Max Weber, Gesammelte Politische Schriften*,., 1958. (Tübingen: J.C.B. Mohr)